

Digitales Brandenburg

hosted by Universitätsbibliothek Potsdam

Ḥamishah ḥumshe Torah

‘im 3 targumim ... pe. Rashi, u-ferush Rashbam u-ferush Mikhlal yofi min
R. Shelomoh ben Melekh u-ferush Be’er reḥovot ‘al diḳduḳe Rashi ...
ve-Sefer ha-Ḥinukh me-Rabenu Aharon ha-Levi be-sof kol ḥeleḳ

Sefer Be-reshit

Shelomoh ben Yitṣḥaq

Frankfurt de-Oder, 544 [1783 oder 1784]

א

urn:nbn:de:kobv:517-vlib-10050

על-האדם וישן ויפק אחרת מצלעתיו
 ויסגר בשר תחתנה : כב ויבן יהוה
 אלהים את-הצלע אשר-לקח מן-האדם
 לאשה ויבאה אל-האדם : כג ויאמר
 האדם זאת הפעם עצם מעצמי ובשר
 מבשרי לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה
 זאת : כד על-כן יעזב איש את-אביו ואת-
 אמו וידבק באשתו והיו לבשר אחד : כה
 והיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא
 יתבששו : א והנחש היה ערום מכל
 חית השדה אשר עשה יהוה אלהים ויאמר
 אל-האשה אף כי-אמר אלהים לא תאכלו
 מכל עץ הגן : ב ותאמר האשה אל-
 הנחש מפרי עץ-הגן נאכל : ג ומפרי
 העץ אשר בתוך-הגן אמר אלהים לא
 תאכלו ממנו ולא תגעו בו פן-תמתו : ד
 ויאמר הנחש אל-האשה לא-מות תמתו :
 ה כי ידע אלהים כי ביום אכלכם ממנו
 ונפקחו עיניכם והייתם כאלהים ידעי טוב
 ורע : ו ותרא האשה כי טוב העץ למאכל

אלהים שינתא על-אדם ודמוך ונסיב חדא
 מעלעוהו ומליבסרא תחותה : כב ובנא
 אלהים ית-עילאה דנסיב מן-אדם לאיתתא
 ואתיה לות-אדם : כג ואמר אדם היא
 זימנא גרמא מגרמי ובסרא מבסרי לדא
 יתקרי אתתה ארי מבעלה נסיבא דא : כד
 על בן ישבוק נבר בית-משכבי אבוהי ואמיה
 וידבק באתתיה ויהוון לביסרא חד : כה והו
 תרויהוון ערטילאין אדם ואיתתיה ולא
 מתבלמין : א והוויא הוה ערום מכל חיות
 ברא די עבד יי אלהים ואמר לאתתא בקושטא
 ארי-אמר יי לא תכלון מכל אילן גינתא : ב
 ואמרת איתתא לחיויא מפריי אילן גינתא
 ניכול : ג ומפרי אילנא די במציעות-גינתא
 אמר יי לא תכלון מיגיה ולא תקרבון בית
 דילמא תמותון : ד ואמר חיויא לאיתתא
 לא-ממת תמותון : ה ארי גלי קדם-יי
 ארי ביזמא דתיכלון מיגיה ויתפתחון עיניכון
 ויהוון כרבובין חכמין בין-טב לביש : ו
 וחזר איתתא ארי טב אילנא למיכל וארי

ובי

רשי

איכו

כמו (שמות כו) וללגי המסכן וכו' שאמרנו (עירובין יז) שני פרופים נכראו : ויסגור - מקום החתך
 וישן ויקח - (עירובין יז) שלא יראה חתיכת הכסר שנוטנו נכראת ותכזה עליו : (כב) ויבן - ככתיב רחבה מלמטה וקצרת
 מלמעלה לקבל הולד כאומר של חטים שהוא רחב מלמטה וקצר מלמעלה שלא יכניד משאו על קירותיו : ויבן ארץ-הצר'ע לאשה -
 להיות חסה כמו (שופטים ה) - ויעש אותה גדיעון לאסור להיות אסור - (ז) (כג) זאת הפעם - (יבמות ס"ג) מלמד שנתקדשה
 דעתו נחמה : לזאת יקרא אשה כי מאיש וגו' - לשון נוסף על לשון מכלן שנכרח העולם כלשון הקדש (ב"ר) : (כד) על כן יעזוב
 איש - רום הקדש חומרת כן לאסור על בניית העריות (סנהדרין כ"ז) : לבשר א' - הולד מנר ע"י שניהם וסס נעשה כשרים אחד
 (שם כח) : (כה) ולא יתבוששו - שלא היו יודעים דרך צניעות להכתיב בין טוב לרע (ב"ר) ואע"פ שניתנה בו דעה לקרות לו שנות
 לאתנו בו יצר הרע עד אכלו מן העץ ונכנס בו יצר הרע וידע מה בין טוב לרע (ב"ר) : (א) והנחש היה ערום - מה ענין זה לכאן
 היה לו לסמוך ויעש לאדם ולאשתו כתנות עור וילביטם אלא למודך מליוו ענה קפץ הכחש עליהם ראה אותם ערומים ועוסקים בתשמיש לעין
 כל ונתאוה להם : ערום מכל - לפי ערותו ונדולתו כיתה מכלתו ערום מכל ארור מכל (ב"ר) : אף כי אמר ונו' שחל אחר לכס
 לא תאכלו מכל וגו' - ואע"פ שראה אותם אוכלים עשאר פירות הרבה עליה דברים כדי שתשיבנו ויבא לדבר בחזותו העץ : (ג) ולא הגעו

ודמד ונסיב קרא בעלעויהי היא עלאה תליסרית דמן סטר וקניא ואחד דבישרא : כב וקניא : אלהים ית עלאה
דנסיב מן אדם לאתקא ואתיא לנת אדם : כג ואמר אדם קרא וקניא וקרא טוב מתקרי אתקא מן גבר היקניא
דאתקריאת דא מני גרמא מוקמי ובישרא טבישרי קרא חמי לקיורי אתא ארום קנבר אתקסיבר דא : כד קנין מן
ישבוק גבר וקתפבש מן ביה מוקמייה דאבותי ודאמיה ויתחפר באינתיה

ירושלמי

וירוחו פרעויהון לבישרא חד : כה וברו פרעויהון מבימין אדם
ואנתקרייה ולא אקמינו בקרייהון : א וקניא בורה חמים לביש מכל
חינת קרא דעבר : אלהים ואמר לאתקא בק שמה דאמר : אלהים

לא תיכלון מקל אילו גינוניתא : ב ואמרת אתקא ולחינא משאר פירי ואילו גינוניתא אית לן רשו למיכל
ג ומפירי אלא דבמציעות גינוניתא אמר : לא תיכלון מגיה ולא תקרבון ביה דילקא תמורתון : ד גי היא

שעתא אמר חיינא דלטור על קריה ואמר לאתקא לך קמרת תמורתון פרס כל אוקנא קנו פר אוקנוריה :
ה ארום גר קדם : ארום ביקום דתיכלון מגיה ורעיון דמלאכין דברכין דתקמין לבעבע בין טוב לביש :

ו וקמרת אתקא ית סקאל מלצד מוקא ודחילת ונדעת ארום טב אילנא למיכל וארום אסו רוחא וקריורא
דעיינן

רש"י

בו . הוסיפה על הזווי למיכך פאה לירי גרעון הוא שאמר (משל"ל) אל תוסף על דבריו : (ד) לא כות תמתון . דמפסעד
שנבנה כואמר לה כסם שאין מיתה כנגישה כך אין מיתה כאלילה : (ב"ר) : (ה) כי יודע . כל אומן טוגא את כניאמנותו מן העץ חכל
וכרא את העולם (ב"ר) . והייתם כאלהים . יוצרי עולמות : (ו) ותרא האשה . ראתה דבריו של נמש והשולה והאמיתו (ב"ר) :
כי טוב העין . להיות כאלהים : וכי

באר רחובות דקדוקי רש"י

בעבור זה נחלפה ה"א לתי"ו ולרורות כמו כן ענין הדכויקא קדמת אשור (נחזרת פון) אשור : (י"ז) משום דשמוס הלל⁷
על הרוכ למיכור ולדכוק הוא ויהי חס כן משמעו שברא הללע כריאה כפני עננו * וגם האשה כריאה כפני עלמה ואחר כך מיכרס ית⁷
וסאמת

מכלל יופי

היצורים שלא עשה להם מעלה כך וכך וכל שכן שאמר לכם
אל האכלו מכל עין הן לזה הכירו שישנה אתכם . ואר
יקשה עליך ההוספת הזה כי לא יתכן לפרשו לשום פירוש
בעולם מכלי הוספת רפי
שאמר אף ואף לעולם
מ סוף על אשר אמר ועוד כי
דרך הכתוב לאמון תכלית
הדברים ומתכליתם תבין
ראשיהם ודרכות הנית
ראשי הדברים ולקח סופם
וכן הוא מנהג הכתוב
במקומות כמו שאמר
המרגלים אל יהושע יהושע
פמי נתן יי בידנו את כל הארץ
ואין מלת כי תחלת הדברים
כי מלת כי נותנת טעם לאשר
אמר אלא אחז הכתוב הכלית
הדברים ומתכליתם תבין
ראשיהם : (ג) (פן תמתון) . שלא תמותון : (ו) (לענינם) .
בקמץ הלמד שתורה על הא הידיעה : (להשכיל) . יש
אפרשים

מצלעותיו כתם הראש"ע שתי צלעות היו כענין ולצלע
הזשק ומלת צלע לשון נקבה והטעם לדואל
הנכון בעיני כי זו פרופין נכרא כדמרי רז"ל וכן דעת רש"י :
(תחתנה) : בא כנוי הנסתרות בנון הא כמו ביד הא והמושפט
על תמנתו תחתיה (כב) (את הצלע) . מלרע : (כג) (זאת) .
לנקבה באלף במקומו וכתיו הנקבה (אשה) . יוראיש
נבלעת ברגש שין אישה ולא אמר אישה בידו שלא יתהלף
עם (אישה) שפירושו בעלה כי פעמים יפול המפיק אשר
בהא הפעולה שהוא כנוי להקל : (לקחה זאת) . הלמד במאריך
והקוף רפה ובקמץ חטף : (כד) (ודבק) . ענין חבור : (כה)
(ערומים) כרגש והנפרד ערום וחדגש המורה הנח ונכתב בויו
עם הדגש והמסורת הכיפין רפין ערשלאין דגשין :
ג (א) ערום ענין התחבולות והערברה והוא הוא .
ובפירוש (ערום) חסם ואשר הוא ענין חכמה
הוא בשורק ואשר הוא ענין (ערום) הוא בתולס וכן הרבוי
אשר הוא לשון ערמה המסרפה איננה (מהשבות ערומים)
ואשר הוא לשון (ערום) המס ברגש . (וכנדי סס כס
ערומים תפשיט) : (אף כי אמר אלהים) . פעמים יחסרו
הא השאלה או ההמיהא כשיובן הדבר מהענין ופירושו כר
שכן אפירוש הפסוק אמר לאשה דברים אחרים ודומה שאמר
לה כי המקום שונא אתכם אעפ"י שאתם גדלים משאר

וכי תאווה הוא לעינים ונתקד העץ להשכיל
 ותקח מפריו ותאכל ותתן גם לאישה עמה
 ויאכל : ז ותפקחנה עיני שניהם וידעו
 כי עירום הם ויתפרו עלה תאנה ויעשו
 להם חגרת : ח וישמעו את קול יהוה
 אלהים מתהלך בגן לרוח היום ויתחבא
 האדם ואשתו מפני יהוה אלהים בחור עץ
 הזן : ט ויקרא יהוה אלהים אל-האדם
 ויאמר לו איכה : י ויאמר את-קלה
 שמעתי בגן ואינני כירעירם אנכי ואחבא :
 יא ויאמר מי הנני לך כי עירם אתה המן-
 העץ אשר צויתך לבלתי אכל ממנו אכלת :
 יב ויאמר האדם האשה אשר נתת עמדי
 הוא נתנה לי מן העץ ואכל : יג ויאמר
 יהוה אלהים לאשה מה זאת עשית ותאמר
 האשה הנחש השיאני ואכל : יד ויאמר
 יהוה אלהים אל-הנחש כי עשית זאת
 ארור אתה מכל-הבהמה ומכל בית השדה

אויסו-הוא לעיניו ומרגו אילנא לאיסתכלא
 ביה ונסיבת מאיביה ואבלת ויהבת אף-
 לבעלה עמה ואכל : ז ואיתפתחא עיני
 תרויהון וידעו ארי ערשילאין אינון ותשיטו
 להון שרפי תאין ויעבדו להון זרזין : ח
 ושקעו נת-קל מימרא-דיי אלהים דמתהלך
 בגינתא למנה יומא ואשמר אדם ואשתיה מן-
 קדם יי אלהים בגו אילן-גינתא : ט וקרא
 יי אלהים לאדם ואמר ליה אן את : י ויאמר
 נת-קל-מימךך שמעית בנינתא ודחלית
 ארי-ערשילאיןאנא ואשמרית : יא ויאמר
 מן חוי לך ארי ערשילאין את המן-אילנא
 דפקדךך בדיל דלא למיכל מיניה אכלת :
 יב ויאמר אדם איתתא דיהבת עמי היא
 יהבת-לי מן-אילנא ואכלית : יג ויאמר יי
 אלהים לאיתתא מה-דא עבדת ואמרת
 איתתא היוא אשעיני ואכלית : יד ויאמר
 יי אלהים לחינא ארי-עבדת דא ליטאת

על

מכל

רשי

וכי תאווה הוא לעינים . כמו שאמר לה ונתקחו עיניהם . ונתחד להשכיל . כמו שאמר לה וידעו טוב ורע : והתן גם לאישה . שלא תמות
 היא ויהיה הוא ניטא אחרת : גם . לרבות כהמה וחיה : (ז) ותפקחנה וגו' . לענין הכתוב דבר הכתוב ולא לענין רחיה ממש וסיק היתקרא
 מוכיח : וידעו כי עירומים הם . אף הסומא ודע כסאז ערום . אלא וואו וידעו כי ערומים הם ונזהר איתת היתא בידם ונתערטלו הינונה
 (ב"ר) : עלה תאנה . הוא העץ שאכלו ממנו כדבר שנתקללו בו נתקו (פנהרין ע') אכל שאר העצים ונעומו מליטול עליהם ונפני
 מה לא נתפרסם העץ שאין הקב"ה מסן להננות כרוה . שלא יכלימהו ויאמרו זהו שלקח העולם על ידו וחדר רבי תנחומא : (ח) וישמעו
 יש מדרשי חגדה רביס וכבר מדרוס רבותינו על מונס כב"ר וכשאר מדרשות ולמי לא בלתי אלא לפשוטו של תקרא ולאגדה הייפסת דכרי
 התקרא דבר דבור על אופניו : וישמעו . מה שמעו שמעו את קול הקב"ה שהיה מתהלך בגן : לרוח היום . לאתו רוח שהשפט כחא
 נוס (ס"א לשם ודוק כי כן עיקר) וזו היא תעריבות שלפנות ערב חמה כמעט והם סרחו בעשירית (שם לח) : (ט) איכה . ידע
 סיה היכן הוא אלא ליכנס עמו כדברים . שלא יתא נכהל להשיב אם יענישו עזאוס (ב"ר) וכן כקין אחרלו (בראשית ד) אי הכל אחין וכן
 שכלעס (במדבר כג) מי האנשים האלה עמד ליכנס עמהם כדברים וכן חזקיהו כסלוחי מרוחך כללן : (יא) מי הנני לך . מאין לך
 לדעת מה כושת יש בעמוד ערום : המן העץ . כעמיה : (יב) אשר נתת עמדי . (ע"ה) כאן בפר כטובה : (יג) השיאני .
 הסעי כמו (ישעיה לו) אלישיא אתכם חזקיהו (יח) (יד) כי עשית זאת . וכלן שאין מהכנים בזכותו של תמית שלילו שאלו למה
 עשית זאת היה לו להשיב דבר הרב וכדבר התלמוד דכרינו שמתעין (פנהרין כט) : מכל הבהמה ומכל בית השדה . אם נכנסה
 בתקלל וחיה לא כל סקן העמידו רבותינו מודדזה כוסכת כבורות (דף-ח) ללמד שימי עיבורו של נחשכע טנים : על גהונך הלך .
 דגלים

דענין ומכני אילנא לאיסתכלא ביה ונספרת מאיביה ואכלת זיקבת אף לכעלה עמה ואכל : ונתתרו עניי

מרוהו ובער ארום ערשילאין אינו דאי עקטלר מן לכוש טרפרא דאי תרואו בית וכוון בקעין בתתרוהו ומטיטו לחון
מטרפי בנין ועברו לחון קבורו : ה וישמעו יר על
מיקרא בני אלהים מטיל בגינתא למנו זומא מטיל
בגינתא לתקפא דיומא ואיטמר ואדם ואנתתיה מן קדם
אלהים במציעו אלוגי וגינתא : ט וקרא אללהים
לאדם ואמר ליה הלא כל עלמא דבריתגלי קדמי חשוקא
בגהוקא ותיך אנת קבר בלבך לאיטקרא מן קדמי הלא
אבר דאנת מטמר ביה האני חמי וקאן אינון שיקרביא
דפחדקד : י ואמר יר על מיכרד שביעיר בגינתא
ירחלית ארום ערשילאי ומאנתא דפחדקדני אעברית
מיני ואיטמרית מן בישופא : יא ואמר מן מי לך
ארום ערשילאי אנת דלוא מן פירי אילנא דפחדקד דלא
למיכל מגיה אכלת : יב ואמר אדם אינתא דיקבת
גביי היא זיקבת רי מן פירי אילנא ואכלית : יג ואמר
אללהים לאמקרא מר דא עבדת ואמכרת אמתא חויא
אשעיני בחוקמתיה ואשעיני ברישעיתיה ואכלית :

ירושלמי
וקרא מימרא בני אלהים לאדם ויאמר ליה הא עלמא
דברית גלי קדמי חשוקא וירחיקא גלי אור קדמי ויאמר
אף קבר דלית גלי קדמי ארתיא דאף בגינתא הו הויא
מאנתא דפחדקד ירד :

ויהי כד יתבון בגינא דאמקרא לעין באוריהא ועברין
פחדקד ירדו מתבונין וקסין ירד לרישך גמטליו ירד
וכד ישקון בגינא דאמקרא מאנתא דאזינתא ולא עברו
שקירא קדמי מתבונין ונקיר ערסוון בעקברוון ובקבע
ערסוון בכם יהו אסר לבקרא דאמקרא ולך חויא לא
יהו אסר בכם ערסוון יהיננו ואילין לאילין למיעבר
שפתיקא בעיקרא בסוף עקב יומיא ביומו דמלכא
משחא :

וכיבין וברכוין פרבי לך ומיכרל ית עישקא דכאפי קרא
עני אדם ואמר קבעו בכתמין מן קדקד : לא גרתי שב
קדקד מן בעירא למיכר ית עישקא דכאפי קרא ניקום
פעו ונלעי גמליאורת בני וניכרל קוון מן פירי ארעא
ירכדו יהו מפבש קדקד ביו אנשא וכוין בעירא :

יר ואיתי אללהים חלתייהו לדינא ואמר לחויא
ארום עבדת דא ליט אף מכל בעירא ומכל תיער קרא
על כישף מהא מטיל ונלך דתקצרו וישקך קרא
ששכח קרא לשב שנין וארסיא דמומא בשמד ועקרא
תיכול

באר רהובות דקרוקי דשי

עבדת כונת הוואמר דען הללע גופיה ברא האשה לכן קאמר רש"י לכיות אשה ור"ע לומר הלמוד מן מלת לאשה משמשת כמקום מלת כשכיל
טלק הללע מן האדם כשכיל לכרוח מנוח האשה ועל דרך זה ויעש גבעון לאמר : (י"ח) כונת רש"י יודכתיכ השיאני כמ"ן
יען לאו ענין אחרק ענין טעות (דער נמש האט גנארט מיד) וכן אל ישיא לכס חוקים (לאו איך דער חזקיה ניט גארין) אכל לפי
רז"ל

מכלל יופי

המענה כי הדבר ידוע לפני האל יתב' (יג) (השיאני) ענין
ההסחה והפתוי : (יד) (על
לבלתי עש למ"ד ענינו גחונך) הרמוזו על מעך
שלא וכלא למ"ד כלום שהולך מושכב ארצה
כטעם רק אף ו על בטנו ודומה לזה מר
שיאמר רבותינו ל אהך
גוצא נחין ולחיש להרוצה לומר השפל עצמד ליה ותתיעין
עמה : (כל ימי חייך) כל ימי עד כלומר כל זמן שמוין הנחש
על האדמה וגם לימות המשיח כמו שאמר ישעיה סה ונחש
עפר

לפרשים כמו למראר כמו פש"י וזמנא הו ושכל טוב
או פירושו להבין ולהשכיל לפי שקראו עין הדעת :
(ז) (עירומים) : נכתב ביוז המשך אחר העין וכן כי ערום
אנכי : (ח) (לרות ריום) רבי יונה פירשו מענין רוח
כלומר בעת ריוח היום וריוח היום הוי קרות אורו ואפשר
לפרשו מענין רוח הנושבת כמשמעו כלומר לעת פנות היום
שנושב הרוח ומהלך שב אל הרוח או אל הקול וכמוהו
ירמיה ו קולה כנחש ילך : (ט) (איכה) אמר בן לפתיהרת
דברוי כמו כראשית ד איבל אחר (יא) (תמן העין) : הוא
בהא מלכיס כל הרצה הווג רשת והשאלה אינה לשמוע

על-יחנה תלך ועפר תאכל כל-ימי חייך :
 טו ואיבה ו אשית בינה ובין האשה ובין
 זרעה ובין זרעה הוא ישופך ראש ואתה
 תשופנו עקב : ס טו אל-האשה אמר
 הרבה ארבה עצבונך והרגך בעצב תלדי
 בנים ואל-אישך תשוקתך והוא ימשל-
 בך : ס יז ולאדם אמר כי שמיצת לקול
 אשתך ותאכל מן-העץ אשר צויתיה לאמר
 לא תאכל ממנו ארורה האדמה בעבורך
 בעצבון תאכלנה כל ימי חייך : יח וקוץ
 ודרדר תצמיח לך ואכלת את-עשב השדה :
 יט בזעת אפיקך תאכל לחם עד שובך אל-
 האדמה כי ממנה לקחת כי עפר אתה ואל-
 עפר תשוב : כ ויקרא האדם שם אשתו
 חוה כי הוא היתה אם כל-חי : כא ונעש
 והנה אלהים לאדם ולאשתו בתנות עור
 וילבישם

מבל-בעירא ומבל חיות ברא על-מיגך תיזיל
 ועפרא תיכול כל-ימי חייך : טו ודקבו-
 אשוי ביגך ובין אתתא ובין בגך ובין בנהא
 הוא יהי-דכיר לך מה-דעבודת ליה מלקדמין
 ואת תהיא-נשר-ליה לסופא : יז לאיתתא
 אמר אסנאה אסני צעריכי ועידוניכי בצער
 תלדין בנין ולנר-בעליך תהי-תיאובתיך
 והוא ישלט-ביך : יז ולאדם אמר ארי
 קבילתא למימר איתתך ואכלת מן-אילנא
 די פקידתך למימר לא תיכול מגיה ליטא
 ארעא בדילך בעמל תיכלינה כל ימי חייך :
 יח וכובין ואטרין תצמח לך ותיכול ית-
 עישבא דתקלא : יט בזיעתא דאפך תיכול
 לחמא עד דתיתוב לארעא דמינה איתבריתא
 ארי-עפרא את ולעפרא תתוב : כ וקרא
 אדם שום איתתיה חוה היא הנות
 אימא דכל-בני-אנשא : כא ועבר יי
 על-משך-בישריהון ואלבשיהון :

מ
ח

;

ואמר

רשי

רנ"ג ה' ו' ונקלסו : (צו) ואיבה אשית . אתה לא תכוונת אלא שמוות אדם כשיאכל הוא תחלה ותשא את חוה ולא כאלה לדבר
 אל חוה תחלה אלא לפי שהנשים קלות להתפתות ויודעות לפתות את בעליהן לסיכור ואיבה אשית : ישופך . (סוטה ט') יכתתך . כשא
 (דברים ט) ולכות אותה ותרגמו וספית יתיה (יט) ואהה השופנו עקב . לחייה לך קומה ותסכנו בעקבו . (כ) ואף חסס תמיתנו
 ולשון שוכנו כמו נספ בהם כשהנחש בח לנשוך הוא כוונת כנין שדיקה . (כא) ולפי שהלשון נוטל על הלשון כתב לשון כשיפה כשיפה (יז)
 עצבונך . זה צער גדול כניס (ערובין ק) : והרוגך . זה צער העבור . בעצב תלדי בניס . זה צער הלידה : ואל אישך
 השוקתך לתשמיש ואעפ"כ אין לך מנוח לתוכיני ככה אלא הוא ימשל כך הכל עומנו ולא מנין : השוקתך . תלותך כמו (ישעיה כט)
 כנס שוקקה : (יז) ארורה האדמה בעבורך . מעלה לך דברים אחרים כגון זכוכים פרעושים ונחלים משל ליוזא לתרכות רעה
 ככריות וקללות שדיס טיק מהם . (יח) וקוץ ודרדר הצמיח לך . הארץ כשתורענה עיני זרעים תצמיח קוץ ודרדר קונדם ועכסיות
 וכן נחללים על ידי תקון (ביצה לד) : ואכלת את עשב השדה . ויזה קללה היא זו והנח ככרעה נאמר לו הנה נתתי לכם את
 כל עשב זרע ורגו' אלא מה אמור כאן בראש הענין ארורה האדמה בעבורך בעצבון תאכלנה ואחר העצבון וקוץ ודרדר תצמיח לך
 כשתורענה קטנית או ירקות גבה היא תצמיח לך קוץ ודרדרים ושאר עשבי שדה ועל כרחך תאכלנה : (יט) בזעת אפך . לאחר
 שתטרוח כו הרבה : (כ) ויקרא האדם . חזר הכתוב לענינו הראשון ויקרא האדם שמו ולא הפסיק אלא ללמודך מעל ידי קריאת
 שמוות כדונה לו חוה כמו שכתוב ולאדם לא מלא עור כנגדו לסיכור ויפל תרדמה ועל ידי שכתב ויהיו ערומוס . סוף לו פרשת הנחש להודיעך
 שנתן שראש ערוטה וראש חותם עמוקים בתשמיש כנאורה וכל עליהם בנות זכבה וכמוה : הורח . נוטל על לשון חיה שוחיה את
 ולדותיה כאשר תאמר ענה הווה לאדם כלשון חיה : (כא) בתנות עור . יש דכריו חנה חומרים חלקים כמטרון היו מדוכקים על
 עורך

מיכול כל יומי חייך : טו ודבכו אישני ביקך רבין
איתתא בין ורעערת בגך רבין ורעערת בגדא ויהי בד ירתון
בנתא דאיתתא נטרין מצוותא דאורייתא יהוון מבטוין ומסחין
יקך על כישך ומד שיקין מצוותא דאורייתא חחי מתבונן
ונבית יהוון בעקביותו ברם לרטו יהא אסר וקד לרא
יהא אסר וצדעדין אינון למעבד שפירקא בעיקרא ביומי
מלקא משיחא : טז לאנתתא אמר אסנא אסני סיגופך
באדם בתולין וצדעדיך בצער גד רון גנין ולעל בעלך

ואמר מימקא בון אלהים קא אדם דברית ימיה יחדי קמי
עלמי היך מה באנא יחדי בשמי מרוקא ערלידין אומיין
פניאין למיקם מנייה מנייה תקום אויגה דידעה למפךשא
בין טב לביש וקרון טב דנטרוד ימיה מן גיגתא דעון מן
מקם עד לרא ופשוט ימיה וניסכ לחוד מן פירי איך גיא
חייא ויכול וימי לעלם :

התי מתוך והיא ויהא שליט ביד למכפי ולמחטי : יז
אילנא דפתיקתה למימר לא מיכול כניה ליטא ארעא גנין דליא חויאר לך חובך בעמל כל יומי חייך : יח וכיבין
ואטרין מתבונן וחקרי בילך ומיכול רת עשקא דעל אפי בקא עני אדם ואמר קבעו כתמיין מן מקדך : יי דלא נתחשב
בקעירא דמיכול וניסבא דאפי ברא גיקום גען ונלעו ובליעור יבי וגיכול מוון מן מוונא דארעא וקבו וקאפבש גען
מקדך בין גני איגשא רבין גני בעירא : יט בליעורת בף דך מיכול מוונא עד דמיתדור לעפרא דמינה איתקריאר
ארום עפרא אנה ולעפרא התוב מן עפרא אנה עמיד למיקום למיעו דיקא וחושבנא על כל מרה דעברת ביום דינא
בבא : כ וקרא אדם שום איתמיה חדר ארום היא חבור אימא דכל גני גשא : כא ועבד יי אלהים לאדם
ולאנתתיה לכושין דער מן קיעד חונא דאשילת מניה על משך בשביהוון חלף שוקריהוון דאשפלתו ואלבשינון :

באר רהובות דקרוקי רש"י

ר"ל מולא כתיב נקודת ימין כהדיא בקרא איכא למדרש כמי כסין שאל ענין כסואין ומלעד טכא כחש על חוה וכו' : (י"ט) ר"ל מחלת יסופך לא
כמלא שום שורש בעקרא רק נלקח מלשון התרגום דמתרגם על ולכות אות וספית ימים דהיינו ענין כתיבה יסופך (ער ווערע שטוסין דין)
ועיין דר"ס שאלחיוני שייכים להדדי : (כ) בעיניך רחית דכתיב בקרא עקב לחודיה ורש"י ל גרס בעקבו א"כ הוסיף אות כ"ת כחלה
וה"ו וסופו מפני שכולת זה אפשר לפרש וולת עקב מענין סוף ואחרית (ער ווערט דין שטוסין לוס ערשטן חוה דוא ווערשט איים
בייסן לוס לעשטן) וזה מוכיח הראות (דען דוא כחש בייסט ווען מן שוין אייבריט לוס ערשטין שטוסט) לכן גרס רש"י כעקבו וכוונת
ולת עקב פרשת הרגל היא הוא יסופך (ער ווערט דין שטוסין ראש אן קאפף ואהה תשופנו חוה דוא ווארשט איים בייסין אן כפערט) :
וכתב הר"ס לגרסת רש"י הוורכנוגס ל הוסיף אות כ"ת במלת ראש ואלו כתיב בראש (ער ווערט דין שטוסין אן קאפף ואתה תשופנו
חוה דוא ווערשט איים בייסין אן פערט) כי לא יתכן לפרש מלת ראש מענין תחילה ומלת עקב מענין פרשת הרגל כי זה אינו דבר ואיפלו :
(פ"א) מוס דכ"ס שלפני זה כתב רש"י דעלת יסופך לאו לשנא דקרא הוא אלא לשון התרגום הוא דמתרגם על ולכות אות וספית ימיה
והיינו ענין כתיבה וכדי שלא תקשי לכתוב ענין כתיבה כהדיא הוא יכהותך על זה קאמר ולפי שכלשון נוסל וכו' ר"ל כעבור דעלת יסופך דווח
ביזכרת למלת תשופנו ומלת תשופנו כמלא בקרא כתב כשנייה ענין כתיבה חף שליין דועין כמקרא כי עלת תשופנו לשנא דקרא הוא וקלת
יסופך

מכלל יופי

עפר לחמו : (טו) (ישופך תשופנו) • ענין מכה וכתיחה :
(טז) (הרבה) • מקור ובבא המקור על דפועל רואה
ד רגל דיל הענין : (עצבונך) • ענינו העמל והיגיעה וכן
בעצב בעצבון : (והרגך) • שם ערשו הרר ורהגפרד
(הרון) ופא הפועל והגון בצרי ולא נשתנית הנועת ההא עם
הכינוי ואע"פ שדינה להשתנות כשואושתח עשו כן להקל
קריאת ההא או הוא מן הדנושיכ' לפיכך לא נשתנה : (וא אישך
תשוקתך) • ענין תאוה וחשק (יז) (תאכלנה) • האכל
לחמה או פריה ומענינו הבין חסרונו : (יח) (ודרור) •
כלו פתת והוא מין ממיני הקוצים • ובבראשית רבה קוין ור
עכבית ודרור זה קנים שהוא עשוי דרין דרין ופירש בעל
הערך קנים כל עור קרוין : (תצמיח) • פועל עובר :

(יט) (בועת אפך) • כלומר כעמל לגדול כי כגיגה חצא
זיעת הפנים ויגיעה על משקל דיעה מן ידע וכדכסמו
נשאררה המלרה על הנועתה ולא נשתנית
כמו מן עצה עצת ומן שגרה שגת מפני העין שלא
לחטוף עליה ואם הכנרה מומרת
כמין ואיך תבננו כמין נו' : (אפך) חמ הפנים וכוה הכהוב
הפנים באפים לפי שהאפים
גכרזים על הפנים :
(כא) כתנות עור • של גכרזים על הפנים :
מורבו • (כ) (הנה) • תאר בהתחלף
היוז לזוכי שלא יתערב
עם וקרת יא זארת ההיר
אשר

ד

וי' וילבשם: פ כב ויאמר יהוה אלהים
 הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע
 ועתה פן ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים
 ואכל וחי לעלם: כג וישלח יהוה
 אלהים מנון ערן לעבד את האדמה אשר
 לקח משם: כד ויגרש את האדם וישכן
 מקדש לגן ערן את הכרבים ואת להט
 הזרע המתהפכת לשמר את ערן
 החיים: ס א והאדם ידע את חנה אשתו
 ותהר ותלד את קין ותאמר קניתי איש
 את יהוה: ב ותסף ללדת את האדמוי
 את הבל ויהי הבל רעה צאן וקין היה
 עבד אדמה: ג ויהי מקץ ימים ויבא קין
 מפרי האדמה מנחה ליהוה: ד והבל
 הקיבא גם הוא מבכרות צאנו ומחלבתו

כב ואמר יהוה אלהים הא אדם הנה יחיד
 בעלמא מיניה למידע טוב וריש וכעין
 דילמא יושטי ידו ויסב אף מאילן חניא
 ויכול ויחי לעלם: כג וישלח יהוה אלהים
 מנינתא דערן למיפלח את אדמתא דאיתנסיב
 מתמן: כד ותרד ית אדם ואשריה
 מלקדמין לגינתא דערן ית פרובינא וית
 שגן חרבא דמתהפכא למישר ית
 אוכה אילן חניא: א והאדם ידע ית חנה
 איתתיה וצדיא וילידת ית קין וצמרת
 קניתי גברא מן קדם י: ב ואוסיפת
 למילד ית אחוהיית הבל והנה הבל רעה צאן
 וקין הנה גבר פלח בארעא: ג והנה
 מסוף יומין ואייתי קין מאיבא דארעא
 תיקרובתא קדם י: ד והבל אייתי אף

וישיע

הוא

רשי

עוק - וי' דבר הבא מן העור כגון צמר הארנבים שבו רחוקים ועשה להם כתמת זמנו - (כב) (כב) היה כאחד ממנו
 כרי הוא יחיד בתחומים כמו שאנו יחיד בעליונים וזה הוא יחידו לדעת טוב ורע מה שאין כן בכמהותיה: ועתה פן ישלח ידו
 ומשיח לעולם כרי הוא קרוב להטעות הכריות אחריו ולעורר אף הוא חלוה - ויש עדרו אגדה חבל חין מיוססין על פשוטו: (כד)
 מוקדם לגן ערן - כמורחו של גן חן לנגן: את הכרובים - מלאכי חבלה: ההרבה המתהפכת - ולה להט לאיס עליו
 מלכנוס עור לנגן - תרגום להט שכן כמו שכתב בסנהדרין ופלגון לנגן לפי מה שזכרנו וזאת חשיב כל חלל לפשוטו: (א)
 והאדם ידע - כבר קודם כענין של מעלה קודם שחטא וטרד מנגן ערן וכן הדרין והלדה שאם כתב וידע אדם כשחט שלאחר שטרד היו
 לו כניס: (כג) קין - על שם קניתי: את ה' - כמו עס ה' כשברא אותי וזאת חשיב לכדו בראנו חבל כזה שותפים חנו עמו (גדה לא):
 את קין את אחיו את הבל - ג' איתים רבויי הם מלמד שתחמה מולדה עס קין ועס ככל גולדו שתיים לכך כאלו נוסף (כד): (ב)
 רועה צאן - לפי שנתקלה האדמה פירש לו מעבודתה: (ג) מפרי האדמה - יין כגורו ויש אגדה שאומר ורע פשוטו היה (כד)
 אחר עפרי עתה שכל לידו לא טוב ולא מוכתר: (ד) וישע - וימן - (וכן לא שעה אל מנחתו לא פנה זקן (שמות ה')
 חל

באר רחובות דקדוקי רשי

ישוקן הוא לשון התרגום: כ"כ דקשה לרש"י דהוי לוייתב כתנות עור כמורק תחת הכ"ף דלוי הוי שם נפרד כל"א (העשירי
 דיה דלויין חיים הויט) כמו ויעש לאהבן כתנות ומדכתיב בקיץ תחת הכ"ף על כורחך יורה השינוי ענין הדבוקות לכך דרש חזק חלקים
 כמפורן היו מדוכקים על עורן (גלאט אזוויא דיה כעגיל פון חיר הויט זעלבסין) ואידך דרש דבר חבל מן העור דהיינו צמר הארנבים
 (העשירי טון וחלל דיה דא קומן פון הויט) וזיך ספיר לשניהם ענין הדבוקות: (כג) כתבו המדקדקים כי שלשה זיני עבר המה
 דאזון עבר וכבר נשלים מה ידע כלמין חשכטו (ער האט לאנג גוויסט) וכלשון לטיין (בלוטקוואס פרפעקטוס) * שני כאשר יבוא
 אל העבר הכבר נשלים מלת הנה או מלת עתה או מלת נא או נקרא עבר העתה נשלים כמו ערה ידעתי כל"א (חין הכ
 אינזכר גוויסט) וכלשון לטיין (פרפעקטוס) * שלוש כאשר יבוא העתה עס וי"ו הכיפוך או נקרא עבר הכלתי נשלים מה ידע
 כל"א (ער האט לאנג גוויא חין וויסן שחפט ענטהאלט חיקס גאר ווינג) וכלשון לטיין (חין פער פקטוס) וזה שכתב רש"י חילו כתיב וידע
 בוי